

S Z E M L E

MAI HÁBORÚS REGÉNYEK

MINDEN HÁBORÚ gyökeres gazdasági, társadalmi és kulturális változással jár. Erre fölülte sok példát szolgáltat a történelem. A háborúval járó változások pedig azokban a nyugalmi időközökben mérhetők fel, amelyeket „békés időknek” nevez a polgári gondolkodás. A változások megmutatása, azok mibenlétének boncolgatása a történész és a társadalomtudós gondja. A szemlélődő polgár mást nem tehet, mint csodálkozással, vagy örömmel veszi tudomásul mindazt, ami az élet különböző formáiban sokszor nem is szembetűnően, de mindenesetre kimutathatóan jelentkezik. A „békés” időszakok a háború okozta változások jegyében alakulnak ki s így nyilvánvaló szerves összefüggésük a fegyverek mérkőzésével, vagyis a háborúval. Ezen az alapon az új társadalomtudomány így fogalmaz: „A béke tulajdonképpen a háború továbbfolytatása, de megváltozott eszközökkel.” Ezt még a meggyőződéses pacifistának is el kell ismernie, ha abból az egyszerű és nyilvánvaló tényből indul ki, hogy az élet: küzdelem.

A háborúkkal járó változásokat, legyenek azok akár társadalmiak és szellemiek, akár gondolkodásbeliek, vagy politikaiak, mindig az irodalom rögzítette és őrizte meg legjobban.

Nem szükséges visszamennünk a történelemben, hogy állításunk igazolására bizonyítékot szerezzünk. Elégséges az első világháború korunkban lejátszódó eseményeire gondolnunk. Nincs olyan pragmatikus módszerrel megírt történelmi mű, mely arról a világégeről annyira jellemző, lényegest megvilágító képet adna, mint az első nagy háborúról szóló ötven szépirodalmi mű, ideértve a nem tisztára szépirodalmi, szórakoztató céllal írott műveken túl a tanulmányokat és esszéket is. Az ötvenes szám természetesen ne jelentse azt, hogy kevesebb, vagy több mű ismerete is elégséges, illetve kevés a mult világháborúról és az azt követő változásokról rajzolando szellemi kép megalkotásához. Mielőtt a tudós beszél, az író rendszeren már előbb megszólalt. Ezért mérhetjük fel már a tudományos összegezés előtt az európai irodalom bizonyos számú termékeiből mindazt, amit az 1914-es háború eredményezett: a százados monarchikus kormányzati forma általános bukását, korunk aránytalan gazdasági fejlődésével járó visszahatásokat, az urbanizmus túltengéseit, a túltermelés végzetes következményeit, az elvek és az erkölcsi világkép megrendülését, a politikai zűrzavart, a háborút követő hét nagy forradalmat, melyek következtében Európa egyharmada kikapcsolódott a „polgári” közösségből, a munkának „termeléssé” való lealjasodását, amelyből a liberális-kapitalista rendszer szörnyszülötte: a fogyasztásért termelésre kényszerített munkás és a munkáért fogyasztani kényszerült termelő bolyongott a piac megzavart, iratlan szabályai között s végül az eszményeitől megfosztott és eszméiben megzavart újkori polgárt, aki már kezdett abban sem hinni, amiért 1792-ben barrikádokra mentek ősei s amire új életét alapozta, a hedonizmus örök táplálójában: a pénzben.

Mindezt elmondják az első világháború regényei. Bennük kavargó egy kisiklott világ minden gyötrelme, belőlük árad a túlterhelt lelkü

európai polgár tabula rasat sóvárgó vágya az egyszerűbb, tisztább élet után, amelyet azonban csak elképzelni mer, de már nincs ereje, erkölcsi tőkéje arra, hogy megvalósítására lendüljön. És itt már előre megfogalmazhatjuk a nagy különbséget, ami a múlt és a jelenlegi világháború regényei között van: az első világháború krónikái, a regényírók, körtünetet, kiküszöbölhető véres epizódot, egy rideg és könyörtelen gazdasági rendszer materialista életszemlélettel megmagyarázható következményét, vagy a tisztábban látók esetében az erkölcsi és szellemi csőd ismérveit vélték felfedezni az 1914-ben fellángolt háborúban. A szellem válságáról, az erkölcs csődjéről is íródott egy pár megrendítő vallomás, de egyik írásműből sem csendült ki az a meggyőződés, hogy ezúttal többről van szó, mint egy földrész véres agóniája, mint a vég kezdete. Versaillestól a második Compiègneig kellett úszkösödni az 1914-ben felszakadozott sebnek, hogy a mai háborús élet regényírója észrevegye: most nem az európai politikai és gazdasági élet véres epizódjáról van szó, hanem egy korhadt világ vénhedt életszemléletének agóniáján túl egy olyan finálé kezdődött, amelynek meg kell hoznia, bárki legyen a győztes, a maga katarzist. Lényeges különbség az is, hogy az első világháború regényei, kivéve Duhamel és Barbusse könyveit, főleg a háború befejezése után íródtak, ezzel szemben a jelenlegi háború egész sor olyan művet sugallt, amely mélyeséges emberi bizonyítványával, a totális világháború szörnyű élményével, a magábatekintés megrendítő őszinteségével az emberi érzés és gondolkodás bő forrásait nyitotta meg, ezekből olyan szellemi és erkölcsi erők fakadnak, amelyek már előre éreztetik, hogy új világ van születőben, mert a régi romokra épült és szellemi alapjain áttörték a megdohosodott liberálisizmus erjesztő gombái.

CSAKNEM LEHETETLEN FELADATRA vállalkozik az, aki *teljes* képet akar adni a mai háborús regényekről. Még mindig csak a háború úgynevezett „válságos szakaszában” vagyunk és máris egész könyvtárra való műről tudunk, amelyek a jelenlegi háborúval kapcsolatban születtek. A „nagy mű” nem készült még el. Csupán érdekes és jó könyvekről tudunk, de olyanról, amely nagyméretűségével, egyetemességével és művészi formájával érékeltené a most dúló szörnyű háborút, még nem íródott meg.

Ezúttal a mai háborús irodalomnak csak egy bizonyos részéről szólnunk. A szépirodalmi művek szemléljére szorítkozunk s vizsgálatunkból kizárjuk a csupán eszmei síkon mozgó tanulmányokat és esszéket, politikai írásokat, rideg beszámolókat. Olyan könyvekkel foglalkozunk, amelyek ismérve a háborús vonatkozáson kívül a szépirodalmi jelleg. Ezen a téren elsősorban a francia, német és finn irodalomban kell tallóznunk.

A francia írók, népük tragikus elesettsége ellenére, már az összeomlást követő első hetekben művészi értékű szépirodalmi jellegű művekben vallottak a nagy nemzeti tragédiában fogant érzéseikről és gondolataikról. Ezeknek az írásoknak nagyobb része teljesen személyi jellegű s éppen ezért a leghitelesebben általános hangulatot példázó, mert azokban az 1940-es nyári napokban, amikor a nyugati műveltséget hordozó egyik nagy nép egyetemét teljesen felforgatta a német haderő hihetetlenül gyors rohama és betörése, minden francia lelkén egy érzés: a zavar és egy gondolat: a megrendüléstől szított önvár uralkodott el. Azokban a tragikus hetekben két jelentős szépirodalmi mű született. Mindkettő naplószerű és ez a műfaj általánosan jellemző írásműve egyébként a mai háborús irodalomnak. *Benjamin René* „Tragikus tavasz” (Le printemps tragique, Paris, 1940. Plon kiadás) című, naplószerű regénye és *Colette* „Fordított naplója” (Journal a rebours. Paris, Fayard kiadás). Benjamin René naplóregényében a fordulópontra jutott francia élet zajló

eseményeinek megkapó rajzával párhuzamosan a Loire-parti faluba menekülő regényhős közvetlen és emberi lélekrajzát adja. Gyönyörű részleteket kapunk e patétikus hangú naplóregényben a francia sorsról, a parasztság megindító küzdelmeiről, a menekültek kaleidoszkópikus tarkaságú sorsalakulásáról. Colette műve már nem ilyen nagyigényű, de éppen ezzel hat olyan megrendítő módon. Colette naplójában a nagy francia tragédia eseményei csak árnyékként kísérik a kitűnő stílusművész időtlen jellegű, általános emberi reflexióit. Az író körüli tragédiákban hullámzó élet nagy változatosságából a változatlan örök emberi érzések és nemes gondolatok sora példázódik. Auvergnei magányában naplót ír a Goncourt-díjjal kitüntetett *Pourrat Henri* is. (Vent de Mars, Paris, 1941. Gallimard kiadás) és igen érdekes naplóban számol be kéthónapos német fogságáról *Méchin Benoist*. (La moisson de quarante. Paris, 1941. Albin Michel kiadás; Kárász József fordította magyarrá.)

A nagy francia összeomlás komor hangulatot sugalló légkörében a gúny és a gyilkos szatira és cinizmus is megkapta a maga képviselőjét *Céline* művében. (Les beaux draps. Argot kifejezés: „Benne vagyunk a csávéban” – ez lenne a szabad fordítása, Paris, 1941. Nouvelles Éditions Francaises kiadás.) A világhírű külvárosi orvos-író változatlan cinizmussal és érthetetlenségig menő argot nyelvfantáziával festi, illetve támadja a zsidókat és reakciós polgárokat, akiket elsősorban okol a francia népre zúdult tragédia előidézésével.

A dunkerquei események is megkapták a maguk irodalmi krónikásaikat. *Blond Georges* a brestben állomásozó francia flotta elmenekítését és angliai kényszer tartózkodását meséli el igen érdekes kortörténeti naplójában (L'Angleterre en guerre. Paris, 1941.), *Cras Hervé*, a Jaguar nevű francia torpedónaszád orvosa, pedig a II. torpedóromboló-divízió sorsáról írt érdekes vallomást. Naplójában megelevenedik három francia torpedóromboló hiteles harci története. (Cras Hervé: Jaguar–Chacal–Léopard. Paris, 1941. Sequana kiadás.)

A történelmi idők vallomásra készítetik az írókat. Ezért volt eddig is válságos korszakok kedvelt műfaja a napló s ezzel magyarázható a mai háborús irodalomban is olyan nagy számban megjelenő önvallomás. A regény öncélú eseménybonyolítását kiszorítja a valóságos élet minden képzeletet meghaladó eseményforgataga s az író egyebet sem tesz, mint átszűrni érzékenyebb lelketen az élet eseményeit s művészi formában nyújtja át az olvasónak. Nincs történelmi távlatuk e háborús naplóknak, de manapság olyan gyorsan érnek az események, hogy igen rövid idő már tisztító hatású következtetések levonásához vezet.

A német háborús irodalom regényei is nagyobbára én-regények. Legalább is formájuk az. Tartalmuk, hangulatuk, eseménytáruk azonban már egészen különbözik a francia háborús irodalom termékeitől. A mai német regényben nem a legyőzött nép írója szólal meg, hanem a győzelmeket arató katona-nemzet fia, akinek helyzeti adottságaiból következik, hogy a »regényszerűség«¹ igényével is foglalkozzék, eseménysorozatát ne a valóságból, hanem a »regényesség«² világából merítse. A német háborús irodalom csak indítékaiban, sugalló forrásaiban tart kapcsolatot a valósággal. Megalkotásában, cselekménybonyolításban pedig a szemlélő, a dokumentáló és következtető egyént háttérbe szorítja a képzelet eszközeivel alkotó író, aki a közös győzelmi vágy érdekében mintegy szellemi harcosa a nagy küzdelemnek s ezért csak irányregényt írhat. A német háborús regényirodalom leggyakoribb témái a következők: az első háború emlékével új küzdelem viharába került német katona lelki rajza (Hohoff: Der Hopfentreter), a »másik«³ háborúban is harcoló apa és a jelenlegi világégésben küzdő fiú találkozásából, sorsuk egymásbakapcsolásából

lódásából adódó érdekes drámai helyzet rajza (*Sander Ulrich: Ein zweistimmiges Lied és Klucke W. G.: Begegnung in Polen*), harci eseményeket rögzítő naplójegyzetek, mint például *Graff Siegmund »Wall der Herzen«* című írása, mely 287 harci nap történetét meséli el, továbbá a háború sodrába került művészlélek rajza (*Linck Otto: Sankt Martin*), a német-francia viszony egyéni életsorsban ábrázolt érzelmi rajza (*Ehmers Wilhelm: Die Nacht vor Paris*), vagy a különböző fegyvernemek hőseiről szóló izgalmas történetek (*Dwinger: Panzerführer; Frank Wolfgang: Prien greift an*).

A finn háborús irodalom is főleg naplóban adott eddig maradandó szépirodalmi művet. *Haanpää Pentti*, a fiatal autodidakta író, »Karpisotaa« (Háború kopár tájakon) című naplójában egyszerű, sokszor nyers stílusban írja le bevonulásának, harcbaindulásának és küzdelmeinek történetét. Mintha egy székely legény elbeszélését hallanók a könyv lapjairól. A természet legmélyebb világából a civilizáció hullafoltos életébe belekergetett ember mondja el itt a háborúból lelkébe áramló szörnyű élményeket. A romlatlan ember szól az embertelenségről és ez teszi olyan döbbenetes élménnyé könyvét. Napló formájában vall a másik északi író is: *Johansson Gunnar »Vi ville inte dö«* (Nem akartunk meghalni) című könyvében. Johansson résztvett az első finn-orosz háború legvéresebb csatáiban és megrendítő módon, gyönyörű stílusban számol be megrázó élményeiről. Végigéljük az íróval egy kis harci alakulat embertelen küzdelmét, tragikus fölmorzsolódását és a maroknyivá zsugorodott egység tagjaiban hidraként megújuló életreménynek, az életbe vetett hitüknek fölemelő kisarjadását. Mélységesen megdöbbentő vallomást találunk e könyvben a halállal való első találkozásról és a háborúban először gyilkoló ember lelkiállapotáról.

A HÁBORÚ HARMADIK ÉVÉBEN vagyunk és ilyen hosszú idő letelével már a hadifogoly írók könyvei is napvilágot látnak. A közelmúltban jelent meg a legújabb francia hadifogoly-regény *Deschaumes Guy* tollából (*Derrière les barbelés de Nuremberg = A nürnbergi szöges drótok mögött. Paris, 1942. Flammarion kiadás*). Ez a vaskos realizmussal megírt és ugyanakkor mélységes szájalmat ébresztő, őszinte emberi érzéseket föltáró napló nagyon emlékeztet *Kuncz Aladár* Fekete kolostorára. A hadifogság sivársága, önmarcangoló szenvedése, végtelen emberi vágyakozásoktól fűtött lelki tusakodása mind hangot kap e naplóban, sőt szó esik a magányos fogság óráiban támadt önvádról és a nemzethez szóló, öntépi lelkiismeretvizsgálatból fakadt intés szava is megszólal benne. Deschaumes lélekemesítő megtisztuláson ment keresztül a fogság sorhelyt magához a francia néphez intézi. Ezen a ponton kell rámutatnunk tallózásunk harmadik következtetésére: *a mai háborús irodalom nem öncélú, hanem a megtisztulást kereső európai lélek hű tükre, önvallo-más-sorozat, amelynek legszebb alkotásai a most dúló gigászi küzdelem szörnyűségein és hősiségén túl azt példázzák, hogy a korforduló viharába került európai ember az óhajtott általános katarzist várja és azért áldozatra is kész, mert tudja, hogy »változott eszközökkel folytatott háborúja«, a küzdelmeket rejtegető béke, csak a gyökeres átalakulás bekövetkeztével lesz igaz és teljes. Erről vallanak Európa írói, ezért harcolnak Európa katonái.*

HESZKE BÉLA

Felelős kiadó: Albrecht Dezső.

Minerva Rt. 21569 – Felelős vezető: Major József.